

शेती

हंगाम

खरीप

रब्बी

शेती प्रकार

सखोल
शेती

बागायती
शेती

फलोत्पादन
शेती

ज्वारी

गहू

तांदूळ

ऊस

कापूस

आंबा

केळी

द्राक्षे

संत्री

शेती

शेती मशागत करताना शेतकरी

हिरवेगार ऊसाचे शेत

महाराष्ट्रातील शेतीचे भिन्न हंगाम

T4_L2

शेतीचे हंगाम

खरीप हंगाम

पेरणी हंगाम- जून, जुलै

कापणी हंगाम- ऑक्टोबर, नोव्हेंबर
पिके-

तांदूळ, बाजरी, कडधान्ये, ज्वारी

रब्बी हंगाम

पेरणी हंगाम- ऑक्टोबर, नोव्हेंबर

कापणी हंगाम- फेब्रुवारी, मार्च

पिके- ज्वारी, गहू, हरभरा

शेतीचा हंगाम म्हणजे काय?

T4_L2_A1

शेतीमध्ये ठराविक काळात ठराविक पिकांची पेरणी केली जाते त्याला शेतीचा हंगाम असे म्हणतात.

- म्हणजे शेतीमध्ये घेतली जाणारी पिके त्या ठराविक काळात चांगल्या प्रकारे वाढू शकतात असा काळ म्हणजे हंगाम होय.

शेतीचे विविध प्रकार

T4_L3

शेतीचे हंगाम

शेती करण्याच्या पद्धती

शेती करण्याचा हेतू

उत्पादनाचे स्वरूप

शेतीचे
प्रकार
ठरविण्यास
कारणीभूत
घटक

शेतीचे प्रकार

T4_L4

सखोल शेती

बागायती शेती

फलोत्पादन

शेती

“कमीत कमी क्षेत्रामध्ये जास्तीत जास्त लक्ष देऊन अधिक उत्पादन काढण्याच्या शेती प्रकारास सखोल शेती म्हणतात.”

T4_L4_A1

महाराष्ट्रातील
सर्वच जिल्ह्यात
हा शेती प्रकार

कमी क्षेत्रात
जास्तीत जास्त
लक्ष देऊन अधिक
उत्पादन

अन्नधान्या-
शिवाय
भाजीपालाही
पिकवला जातो.

सखोल
शेती

जास्त
लोकसंख्येमुळे
दरडोई
शेतजमिनीचे
प्रमाण कमी

दरडोई उत्पादन
कमी

दरडोई जमीन कमी
प्रमाण - कुटुंबाची
अन्नधान्याची गरज
काटेकोरपणे लक्ष

सखोल शेतीची कामे

T4_L4_A1

नांगरणी

पेरणी

कोळपणी

सखोल शेती प्रकारातील केली जाणारी अन्नधान्य पिके

T4_L4_A1_F1

बाजरी

तांदूळ

बागायती शेती

T4_L4_A2

फ्लॉवर शेती

वांगी

गुलाबाची शेती

शेवगा लागवड

शेती प्रकाराला बागायती शेती असे म्हणतात.”

T4_L4_A2_F1

कृत्रिमरित्या पाणी पुरवठा केला जातो म्हणून बागायती शेती म्हटले जाते.

तलाव, विहिरी, कालवे, विंधन विहिरीद्वारे पाणी पुरवठा

महाराष्ट्रात जलसिंचनासाठी विहिरींचा वापर सर्वाधिक क्षेत्रासाठी स्वतंत्र व व्यक्तिगत

जलसिंचन सुविधा असल्याने खतांचा योग्य वापर शक्य

पाणीपुरवठा नियमित असल्याने पिकाची खात्री, ऊस, भाजीपाला अन्नधान्याची पिके

पश्चिम महाराष्ट्रात नद्यांवर धरणे बांधून कालव्यांद्वारे जलसिंचन शक्य

मध्य महाराष्ट्र आणि कोकणात जलसिंचन कमी असल्यामुळे बागायती शेती कमी

“ज्या शेतीमध्ये फळझाडे लागवड करून उत्पादन घेतले जाते त्या शेतीला फलोत्पादन शेती म्हणतात.”

T4_L4_A3

महाराष्ट्र

- महाराष्ट्रात आंबा,संत्री,फणस,काजू,चिकू,अंजीर,डाळिंब इत्यादी फळे.
- हवामानाचा सर्वात जास्त परिणाम फलोत्पादनावर होतो.

कोकण

- आंब्याच्या बागा कोकणात जास्त
- काजुचेही पिक येथे जास्त

मध्य

महाराष्ट्र

- पर्जन्याचे प्रमाण कमी त्यामुळे कमी पर्जन्यमानात तग धरून ठेवणारी पिके
- द्राक्षे,अंजीर,डाळिंब,संत्री,मोसंबी,बोरे ही फळे घेतली जातात.

फलोत्पादनासाठी प्रसिद्ध ठिकाणे

T4_L4_A3_F1

महाराष्ट्रातील प्रमुख पिके

T4_L4_A4

महाराष्ट्रात
अन्नधान्य
उत्पादनासाठी
सर्वात जास्त
क्षेत्र

ज्वारी प्रमुख अन्नधान्य

गहू पीक रब्बी हंगामी

तांदूळ- खरीप
हंगामातील प्रमुख पीक

बाजरी खरीप हंगामी
पीक

महाराष्ट्रातील प्रमुख अन्नधान्य पिके

ज्वारी

- ज्वारी हे प्रमुख अन्नधान्य पिक
- पेरणी काळात जास्त तापमान, मध्यम पर्जन्य आवश्यक
- खोल मृदा, पाणी साठवण क्षमता जास्त
- अन्नधान्याबरोबरच जनावरांना चारा
- सोलापूर, अहमदनगर, बीड, जलगाव, औरंगाबाद, पुणे, नांदेड
- जलसिंचन सोयीमुळे या पिकाखालील क्षेत्र घटत आहे.

बाजरी

- बाजरी हे प्रामुख्याने खरीप हंगामातील पीक
- या पिकाला कमी पर्जन्य आवश्यक
- जास्त तापमान आणि हलकी मृदा
- जलसिंचनावरही हे पीक घेतले जाते.
- धुळे, जळगाव, नाशिक, पुणे, सातारा हे प्रमुख उत्पादक जिल्हे आहेत.
- महाराष्ट्रात या पिकाखालील क्षेत्र घटत आहे.
- उन्हाळ्यातही हे पीक घेतले जाते.

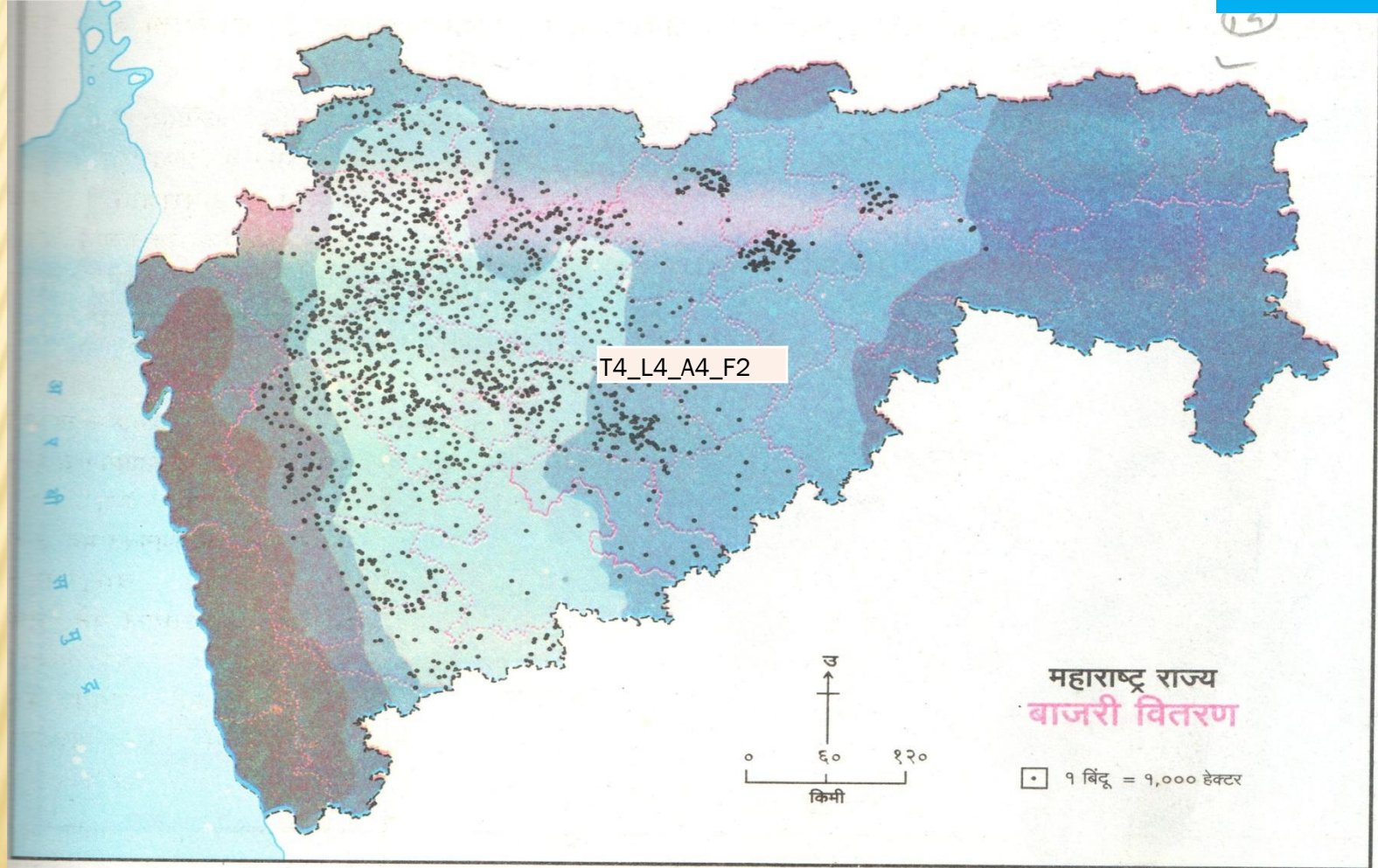
गहू

T4_L4_A4_F1

- गहू हे रब्बी हंगामातील महत्वाचे पिक.
- पेरणी ऑक्टोबर-नोव्हेंबर महिन्यात. कापणी फेब्रुवारी-मार्च महिन्यात
- मध्यम पर्जन्य आणि थंड हवामान
- खोल मृदा – ओलावा टिकून राहतो.
- पर्जन्य अपुरे असल्यास जलसिंचन केले जाते.

महाराष्ट्र राज्यातील बाजरी पिकाचे वितरण

T4_L4_A4_F2

आकृती - ४.४

पाठ्यपुस्तकातील बाजरीचे वितरण दर्शक नकाशा

- तांदूळ हे खरीप हंगामातील प्रमुख पीक
- या पिकाला जास्त तापमान आणि भरपूर पर्जन्य लागते.
- चिकन मृदा सर्वात उत्तम, जम्भी मृदाही चांगली.
- जास्त पर्जन्य प्रदेशात पुनर्रोपणी पद्धतीने पीक घेतले जाते.
- कमी पर्जन्य प्रदेशात पेरणी पद्धत
- कोकण आणि विदर्भ ह्या प्रमुख क्षेत्रात भातशेती
- ठाणे, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात तांदळाचे पिक पावसावर अवलंबून
- चंद्रपूर, भंडारा, नागपूर, गडचिरोली, गोंदिया या जिल्ह्यात तलावाच्या पाण्यावर तांदूळ पिक घेतले जाते.
- पश्चिम घाटाच्या पूर्वेकडे नाशिक, पुणे, सातारा, कोल्हापूर, सांगली याही जिल्ह्यांमध्ये भातशेती केली जाते.
- महाराष्ट्र शासनाने कर्जत, खोपोली, रत्नागिरी येथे भात संशोधन केंद्रे स्थापन केली आहेत.

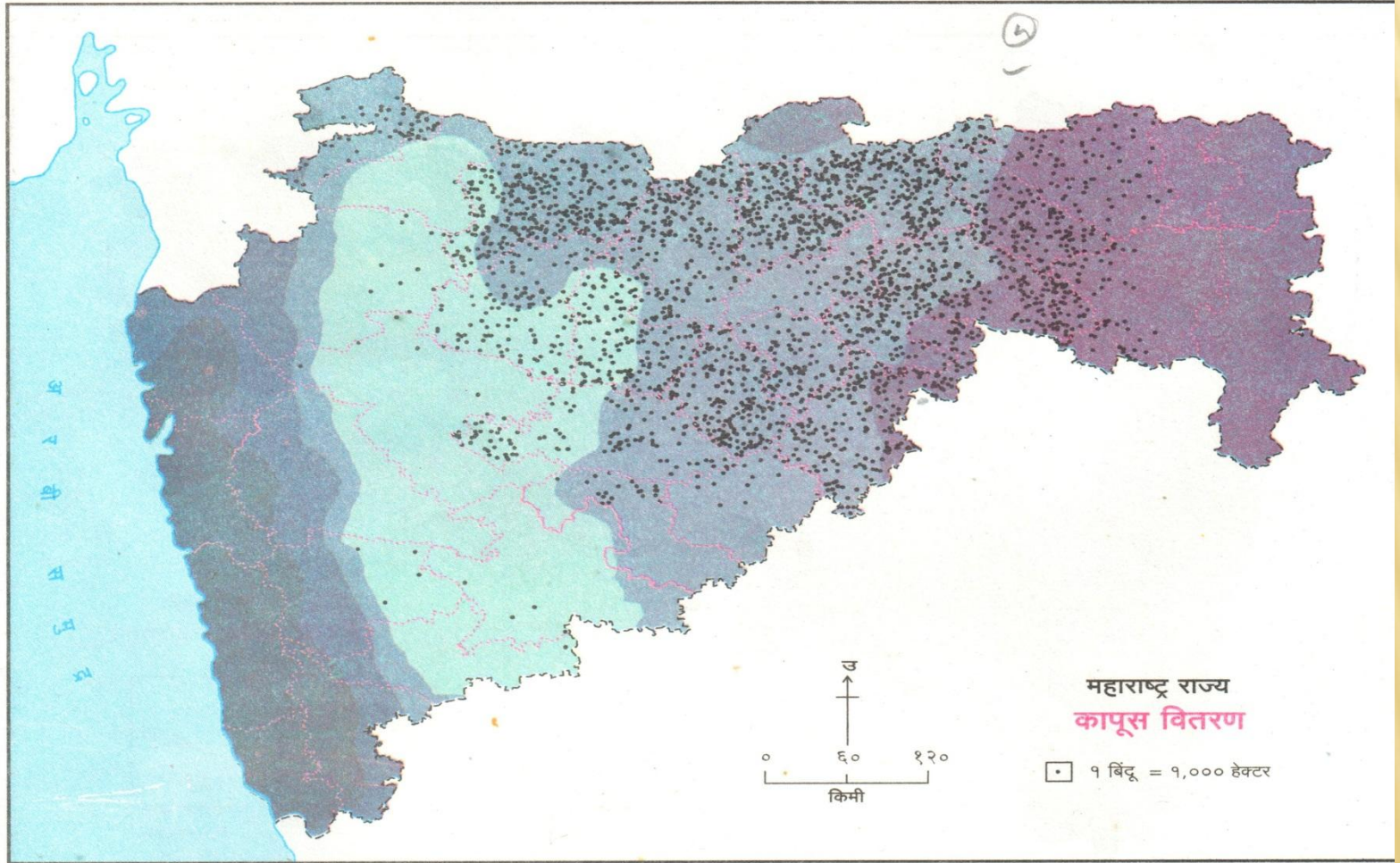
“ज्या पिकांचे उत्पादन केवळ बाजारपेठेमध्ये विक्रीसाठी केले जाते त्या पिकांना रोखीची पिकें किंवा नगदी पिकें म्हणतात”.

ऊस

कापूस

महाराष्ट्रातील कापूस वितरण

आकृती - १.५

पाठ्यपुस्तकातील कापूस वितरण दाखविणारा नकाशा

- ऊस हे उष्ण प्रदेशीय पीक.
 - महाराष्ट्राचे हवामान ऊसासाठी अनुकूल
 - ऊसासाठी जास्त तापमान व भरपूर पर्जन्य आवश्यक
 - कमी पर्जन्याच्या प्रदेशात जलसिंचनाच्या सोयीने ऊस उत्पादन
 - काळी, नदीकाठची गाळाची मृदा अशी पाणी धारण करणारी मृदा
 - सेंद्रिय खतांचा वापर केला जातो.
 - अतिरिक्त खतांच्या वापरामुळे काही ठिकाणी जमीन कायमस्वरूपी नापीक झालेली आहे.
 - राज्यात ३% क्षेत्र या पिकाखाली. तरीही आर्थिक विकासात या पिकाचे योगदान जास्त आहे.
- कोल्हापूर, अहमदनगर, सातारा, सोलापूर, पुणे हे प्रमुख ऊस उत्पादक जिल्हे.

- कापूस या पिकास जास्त तापमान, मध्यम पर्जन्य गरजेचे
- रेगुर प्रकारची मृदा आवश्यक
- पिकाच्या वाढीच्या काळात आर्द्रता आवश्यक असते.
- बोंडातून कापूस बाहेर पडताना मात्र जास्त तापमान, दहिवर विरहित व कौरडी हवा
- कापसाचे पिक मूदेतील पोषक द्रव्ये शोषून घेत असल्याने सेंद्रिय व रासायनिक खतांची आवश्यकता.
- कापूस वेचणीसाठी मजुरांची आवश्यकता असते.
- यवतमाळ, अमरावती, अकोला, वाशीम, बुलढाणा, धुळे, जळगाव, नांदेड हे कापूस उत्पादनात आघाडीचे जिल्हे.

ऊस, कापूस या पिकांविषयी विशेष

T4_L4_A5_F3

महाराष्ट्रात प्रामुख्याने आखूड धाग्याचा कापूस पिकवला जातो. परंतु सी.ए.एच.एस. ४६८ तसेच बी.टी.कापूस बियाणे विकसित करण्यात आपल्या संशोधकांना यश मिळाले असून पंजाबराव कृषी विद्यापीठ, अकोला या केंद्रात कापसावर संशोधन चालू आहे.

पर्यावरण दृष्ट्या जर आपण विचार केला तर ऊस आणि कापसासारखी पिके सातत्याने घेतल्याने त्या ठिकाणच्या जमिनी कायम स्वरूपी नापीक बनतात. यावर आपल्यास उपाय करणे गरजेचे आहे. नाहीतर भविष्यात शेतीयोग्य जमिनीचा आपल्याला तुटवडा भासेल.

फलोत्पादन शेती

T4_L4_A6

आंबा

केळी

संत्री

नारळ

द्राक्षे

डाळिंब

फळबागांसाठी महाराष्ट्राचे हवामान उत्तम आहे.

T4_L4_A6_F1

आंबा

- कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली येथे आंब्यावर संशोधन केले जाते.
- भारतीय आंबा निर्यातीमध्ये महाराष्ट्राचा सर्वाधिक वाटा आहे.

द्राक्षे

- द्राक्षे या पिकाला कमी पर्जन्य लागते त्यामुळे अवर्षणग्रस्त प्रदेशात जलसिंचन सोयीवर द्राक्ष उत्पादन.
- काटेकोर पाणीपुरवठा, वेलींची छाटणी, औषध फवारणी, काटेकोर देखभाल गरजेची

केळी

- महाराष्ट्रात सुमारे ५०,००० हेक्टर क्षेत्रामध्ये केळीच्या बागा आहेत.
- वसई, जळगाव, भुसावळ हि ठिकाणे केळी उत्पादनासाठी प्रसिद्ध आहेत

संत्रा

- झाडावर फळ लागल्यापासून पूर्ण पोषण होईपर्यंत दीर्घ कालावधी लागतो.
- महाराष्ट्रात नागपूरची संत्रा प्रसिद्ध आहेत.

महाराष्ट्रामध्ये आंबा,संत्री,मोसंबी,केळी,द्राक्षे,चिकू,डाळिंबे,नारळ,सुपारी ही
फळे घेतली जातात.

T4_L4_A6_F2

आंबा

- आंबा हा फळांचा राजा आपल्या महाराष्ट्रात पिकतो.वर्षातील की काळ पर्जन्य आणि काही काळ कोरडी हवा आंब्यासाठी योग्य.
- रत्नागिरी,सिंधुदुर्ग,रायगड,ठाणे,जिल्ह्यात आंब्याच्या बागा.
- रत्नागिरी,देवगडचा हापूस प्रसिद्ध

द्राक्षे

- उष्ण कारड हवामान,पाण्याचा निचरा होणाऱ्यामृदा द्राक्षासाठी आवश्यक.
- नाशिक,सातारा,सांगली,पुणे,लातूर,कोल्हापूर,औरंगाबाद या जिल्ह्यांत व्यापारी तत्वावर उत्पादन
- सीडलेस द्राक्ष उत्पादनात महाराष्ट्र राज्य आघाडीवर.
- निर्यातीसाठी महा ग्रेप संघ स्थापन
- पण्याजवळ उरुळी कांचन येथे द्राक्ष संशोधन केंद्र आहे.

केळी

- वर्षभर जास्त तापमान, दमात हवामान,, सुपीक व पाणी धरून ठेवणारी मृदा आवश्यक.
- धुळे, नंदुरबार, पुणे, सातारा, सांगली, कोल्हापूर येथेही केळीच्या क्षेत्रात वाढ होत आहे.

संत्री

- जास्त हवामान, कमी पर्जन्य, खाल आणि सुपाक मृदा संख्यासाठी उत्तम.
- मृग बहार (जून), हस्त बहार (ऑक्टोबर), असे दोन हंगाम घेतले जातात.
- फळांची देखभाल काटेकोर केली जाते.
- धुके, गारांची वृष्टी यामुळे फळांचे नुकसान
- अमरावती, वर्धा, अकोला, यवतमाळ, वाशीम हे संत्री उत्पादक जिल्हे.

महाराष्ट्र शासनाच्या योजना

- महाराष्ट्र शासनाने फलोत्पादन योजना राबविली आहे.
- अवर्षण प्रवण क्षेत्रात फळझाडांची लागवड वाढविण्यासाठी प्रयत्न केला जातो.
- फळझाडांचे मोफत वाटप, फळझाडांना अनुदान दिले जाते.
- फळबागांमुळे पर्यावरण रक्षण, पाण्याची बचत, जमिनीची धूप थांबविणे, त्याच बरोबर फळांचे उत्पादन असा यामागचा उद्देश आहे.

उपक्रम

उपक्रम

- ❑ विद्यार्थी मित्रांनो, मग आवडली ना आपल्या राज्यातील शेतीविषयक माहिती.....
- ❑ मग आता तुमच्यासाठी एक मस्त प्रयोग देते तो तुम्ही तुमच्या मित्र-मैत्रींणीसोबत एखाद्या जवळच्या गावातील शेताला भेट देऊन पूर्ण करा. मग सगळेजण तयार ना...
- ❑ शेतीची माहिती खालील मुद्द्यांच्या आधारे गोळा करा आणि त्या माहितीचा संग्रह तुमच्या शाळेत शिक्षकांच्या मदतीने प्रदर्शन भरवा.
- ❑ १)गावातील एकूण शेतीखालील क्षेत्र, २)शेतीमध्ये कोणकोणती पिके घेतली जातात, ३)जलसिंचन सोयी आहेत का? कोणत्या, ४)भाजीपाला,फळे घेत असल्यास ती कोणत्या बाजारपेठेत पाठवतात. ५) शेतीतील पिकांचे नियोजन,खाते किताक्याशके कोणती वापरतात, ६)शेतीविषयक समस्या. ७)तुम्ही त्या समस्यांवर कोणते उपाय सुचविले आहेत.
- ❑ रासायनिक खतांच्या अतिरिक्त वापरामुळे जमीन नापीक होऊ नये यासाठी तुम्ही काय उपाय सुचवाल?

मूल्यमापन

प्रश्न १ ला उत्तरे द्या.

- १) महाराष्ट्रात आंबा संशोधन केंद्र कोठे आहे?
- २) महाराष्ट्रात अन्नधान्य उत्पादक क्षेत्र का कमी होत आहे?
- ३) संत्रा पिक विदर्भात का घेतले जाते?

उत्तरे- १-दापोली,

२-नगदी पिकांच्या क्षेत्रात वाढ झाल्याने,

३-संत्रा पिकासाठी आवश्यक असे उष्ण हवामान नागपूरमध्ये